

PRESA MAGHIARĂ BUCUREȘTEANĂ (1860-1941)¹

Hilda Hencz

Colecțiile incomplete păstrate în București, bibliografiile restrospective parțiale și lacunare, dificultățile legate de cercetarea fondurilor existente în provincie, precum și în bibliotecile particulare sau în arhivele bisericești permit doar o evaluare estimativă a celor aproximativ o sută de titluri de publicații periodice maghiare apărute în București sub formă de ziare, gazete, reviste, calendare și anuare.

Presa studiată oferă o viziune de ansamblu asupra istoriei de aproape un mileniu a maghiarilor din spațiul românesc extracarpatic, în special a celor din București, cu informații prețioase despre organizarea lor religioasă, socială și culturală, eforturile de supraviețuire în diasporă prin biserică și școală. Sunt surprinse totodată și aspecte interesante ale relațiilor româno-maghiare, precum și cauzele obiective sau subiective ale procesului de asimilare.

Putem distinge două mari perioade în viața presei maghiare bucureștene, strâns legate de statutul maghiarimii din spațiul geografic menționat, numit generic și Vechiul Regat Român (Muntenia, Oltenia, Moldova, Bucovina și Dobrogea) și anume, presa apărută până la 1918, perioadă în care maghiarii sunt cetățeni străini și perioada de după Marea Unire, când devin cetățeni români.

Ca cetățeni străini, maghiarii se supun legilor pentru străini în toate domeniile vieții lor sociale, culturale sau religioase; nu au drepturi politice. Interesele lor sunt reprezentate de consulatele austriece, respectiv austro-ungare, răspândite pe întreg teritoriul sus-amintit.

Pentru această perioadă au fost depistate 20 de titluri în fondurile Bibliotecii Academiei Române. Cele mai importante periodice apărute în București sunt:

– *Bukaresti Magyar Közlöny*, săptămânal (15 mai 1860: număr-semnal; 16 iunie-22 dec. 1860 – 27 numere). Redactori: Váradi Ádám (numărul-semnal), pastorul reformat Koós Ferenc (provizoriu) și dr. Oroszhegyi Józsa (de la nr. 12); editor: asociația *Hunnia*.

– *Bukaresti Híradó*, săptămânal (1 oct.1876-3 oct.1885); redactor și proprietar Vándory Lajos. Colecția este incompletă, conține doar 17 numere (nr.18, 1880, nr. 44, 1882 și nr.12-26, 1885); pentru scurt timp, a apărut și în română sub titlul *Gazet/ta de Bucuresci*.

– *Bukaresti Közlöny*, buletin cu apariție bilunară (1884-1885; 1899, serie nouă); redactor: pastorul reformat Bartalus János. Colecția este incompletă (doar nr. 8-12 din 1885 și nr.1-3, 5-7 din 1899). Bartalus încearcă să-i prelungească viața cu o publicație lunară: *Romániai Értesítő* (30 dec. 1899/11 ian. 1900-30 apr./13 mai 1900).

¹ Studiul are la bază comunicările prezentate la Sesiunea științifică a Uniunii Culturale a Maghiarilor din Ardeal, secția bibliotecii (Sf. Gheorghe, 10-11 iunie 1993; Arcuș, 30 iunie 1994); prima comunicare a fost publicată (*Bukaresti magyar sajtó a XIX. században.* = Örökség és fcladat, Sepsiszentgyörgy, 1995, p. 112-139).

– *Bukaresti Magyar Képes Naptár* (1890), calendarul ilustrat al maghiarilor din București, tipărit la Brașov în 1889; redactor și editor: Veress Endre².

– *Romániai Magyar Néplap*, săptămânal (7 ian.- 30 dec.1900). Redactor: preotul catolic Bálinth János, iar de la nr. 38: Rákosy Gerő.

– *Bukaresti Magyar Újság*, săptămânal (18 nov./1 dec.1901 numărul-semnal; 5 ian.1902 – 1 iulie 1908). Redactor șef și proprietar Bálinth János, redactor responsabil Kertész József (iunie-aug.1903); redactor și proprietar Poliány Zoltán din august 1903; din 1905 (nr. 27) apare bisăptămânal; totalizează 513 numere.

– *Romániai Magyar Újság*, bisăptămânal (12 dec.1908-27 aug.1916). Redactor șef: Székely Béla, redactor responsabil Szócs Géza. Lipsesc anii 1914-1915; totalizează 600 numere.

– *Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára* (1905-1916), marele calendar ilustrat al maghiarilor din România se tipărește la Budapesta. Redactor și proprietar: Poliány Zoltán³. Lipsesc anii 1905, 1906, 1909,1910, 1912, 1913.

Valoare documentară aparte are și săptămânalul redactat de Feleky József: *Bukaresti Magyar Hírlap* (5 mai-3 nov. 1918 – 27 numere); este singurul periodic maghiar, cu o existență efemeră de altfel, apărut după intrarea României în război împotriva Austro-Ungariei, și anume, după Pacea de la Buftea (5/18 martie 1918), când se mai spera în reluarea unei vieți normale și redeschiderea școlilor.

Publicații mai puțin importante sunt: *Missiói Lapok*, „primul buletin al misiunii protestante maghiare” (1866-1867; nr. 1 apare la București, iar celelalte 4 la Galați), având ca proprietar și redactor pe pastorul reformat Czelder Márton; anuarul Societății Maghiare (*A Bukaresti Magyar Társulat Értesítője*: apare din 1883; colecția studiată cuprinde anii 1885, 1895-1897, 1899; continuă să apară și după 1900); dărilor de seamă periodice, începând din 1894, ale asociației catolice caritative pentru ajutorarea copiilor (asociație înființată în 1886): *A Bukaresti Magyar Kath. Segélyező-Egyesület működésének kimutatása*, cu redacția la parohia Bărăția. Mai pot fi menționate săptămânalul lui Saier Németh Ignác: *Romániai Hírlap* (17 dec.1907-18 dec. 1910; lipsește anul 1907; totalizează 177 numere), două săptămânale catolice: *Szent István Király* (1910-1911) și *Magyarok Vasárnapja* (1913-1914), ambele având ca redactor pe (Nemes) Tóth Zsigmond, precum și o gazetă bilunară reformată: *A Jó Pásztor* (1910-1911), redactată de pastorul Márton Árpád.

Surse secundare semnalează existența din 1878 a dărilor de seamă periodice ale comunității reformate din București, urmate din 1899 de un anuar⁴; apar și anuare ale asociației catolice Regele Ștefan cel Sfânt sau ale asociației femeilor protestante.

² Veress Endre (1868-1953), istoric de marcă, fiul ing. Veress Sándor. Studii: școala maghiară din București, apoi la Cluj și Viena. În 1892 familia sa se mută la Cluj; spre sfârșitul vieții se stabilește la Pécs, Ungaria.

³ În 1908 părăsește România, dar calendarul continuă să apară; ultimii ani nu precizează numele redactorului.

⁴ Singurul număr depistat din *A Bukaresti Református Egyházközség Értesítője* este din 1925/26.

Ce caută maghiarii în regiunile transcarpatice românești, cu precădere în București și în ce împrejurări a apărut presa maghiară în urmă cu aproape 150 de ani?⁵

Prezența maghiarilor în țările române are cauze religioase, politice și economice⁶. Primele atestări datează din 1093 și sunt legate de misiunile de catolicizare ale regelui ungar Ladislau cel Sfânt. Alte documente vorbesc despre dominicanul Magyar Pál (ulterior beatificat), profesor de drept la Universitatea din Bologna, care pleacă după 1221 într-o misiune de catolicizare a cumanilor din Moldova. Aici (re)înființează episcopia cumană, condusă de Teodoric, subordonat arhiepiscopiei din Strigoniu (Esztergom); în 1241 Magyar Pál este ucis de tătari. Misionarii maghiari se întâlnesc și în Muntenia; înființează mai multe mănăstiri, numite bărății, una dintre ele aflându-se în București. Abia în 1626 misiunile catolice din țările române sunt preluate de Congregația de Propaganda Fide, condusă de minorii italieni, iar maghiarii sunt marginalizați.

Primii protestanți maghiari apar tot în Moldova, și anume husiții, între 1432/39; se pare că ei sunt cei care dau denumirea orașului Huși. Doi dintre predicatori, pomeniți doar în Codexul münchenez, sunt Pécsi Tamás și Újlaki Bálint (cu primele încercări de traducere a Bibliei). Prigoniți de papă, husiții se convertesc mai târziu la calvinism; în 1861 mai trăiau șapte familii în Sascut. Abia în sec. XX trec la catolicism și se românizează. O altă comunitate protestantă importantă se înființează în 1786 la Măneuți, jud Rădăuți sub Imperiul Habsburgic, având școală maghiară din 1834.

Maghiarii, în special secuii, vin valuri-valuri în țările române și în urma conflictelor cu principii transilvani sau cu Casa de Habsburg (de ex. uciderea în masă a secuilor în 1764); rămân deja legendare luptele curuților din sec. XVII-XVIII, și mai ales răscoala condusă de principele Rákóczi Francisc II (1703/11) care aduc și ele alte valuri de refugiați⁷.

În același timp, orașul București este un loc de popas important spre Constantinopol pentru negustori, iar meseriașii din Țara Bârsei și din secuime sunt atrași de posibilitatea de câștig, găsimu-și ușor de lucru. Cei câțiva intelectuali maghiari ajunși în Principate, majoritatea artiști sau medici (Barabás Miklós, Wallenstein Károly, Chladek Antal, dr. Fialla Lajos etc.), își pun talentul și pricepera în slujba românilor, pictorul C.D. Rosenthal jertfindu-și chiar viața⁸. Un destin mai aparte are pictorul Szathmári Pap Károly⁹.

⁵ Abordarea istorică face trimiteri și la scria de 82 de articole publicate de Nagy Sándor în *Egyházi Újság* între 1931/35, sub titlul *A regáti kérdés* și continuată cu alte 9 părți în 1939, sub titlul *A bukaresti magyarország szervezeti kérdése*. Deoarece colecția studiată nu are anii 1931/32, adică primele 48 părți, trimiterile bibliografice se fac la studiul republicat în volum (Nagy Sándor: *A regáti magyarország*, Kolozsvár – Sopron, 2000, p. 17-284).

⁶ Márki Sándor: *A magyar missziók kezdete*. = *Bukaresti Magyar Képes Naptár*, 1890, p. 21-24; Nagy Sándor, op.cit., p. 20, 112, 113, 139, 140, 160, 213-223.

⁷ Unii autori (Nagy Sándor și Beck György) atribuie înființarea comunității protestante din București unor ofițeri curuți, și anume Décsey și Makray (1690) și Bercsényi (1717) – cel care dă și numele de *Berceni* localității în care își stabilește tabăra. Referiri la disputa dintre maghiari și germani asupra întâietății construirii primei case de rugăciune/biserică protestantă în mahalaua Stejarului, la Fântâna Boului (azi Piața Palatului) se găsesc și în însemnările lui Ürmösy Sándor din 1843 (cf. George Potra, *Bucureștii văzuți de călători străini*, 1992, p. 184).

⁸ Cf. Árvay Árpád: *Pilda precursorilor*. În rom. de Gelu Păteanu, București, Kriterion, 1975.

⁹ Szathmári Pap Károly (1812-1887), pictor și fotograf, primul fotoreporter de război, coproprietar din 1858 al unei tipografii și editor al rev. *Ilustrațiunea* (1860/61); din 1863 devine fotograf al Curții domnești/regale.

Numărul ungarilor din București devine destul de însemnat, de vreme ce pastorul reformat Sükei Imre, separându-se de sașii lutherani, înființează *prima comunitatea reformată maghiară din București* la 2/14 mai 1815¹⁰. Această dată este considerată ca fiind și *începutul învățământului în limba maghiară*; lecțiile se desfășurau la locuința preotului, lucru obișnuit la acea vreme, iar preotul avea și pregătire de învățător sau de cantor. Limba de cult, ca și limba de predare este limba maternă, deci maghiara, conform dogmei înscrise în Catehismul de la Heidelberg, precum și în Crezul helvet sau în învățăturile lui Calvin. Până la moartea sa în 1849, Sükei va face lungi peregrinări în vederea adunării fondurilor necesare pentru școală și biserică. În 1819, cumpără de la prințul Iordache Filipescu cu suma de 2650 de piaștri o casă și terenul aferent din mahalaua Fântâna Boului (azi Piața Palatului), peste drum de biserică lutherană. Abia în 1821 începe construcția concomitentă a bisericii de lemn și a școlii. Sükei face concesii ritului ortodox: pe turnul bisericii se afla o cruce, iar în biserică – altar, lumânări și o pictură cu Christos răstignit, elemente străine ritului reformat. Potrivit obiceiurilor de atunci, lângă biserică se afla și cimitirul în care își va dormi somnul de veci și Sükei, lăsând bisericii o avere de 2000 de galbeni. După schimbarea legislației românești privitoare la amplasarea cimitirelor, reformații cumpără 15 pogoane de teren pentru un nou cimitir pe Calea Giulești, cimitir sfințit pe 4/16 ianuarie 1853. Aici este înmormântată în 1857 Vass Susanna, mama pictorului Szathmári.

Înfrângerea revoluției maghiare din 1848 aduce un nou val de refugiați în țările române. De data aceasta vin și mulți intelectuali, unii având deja o activitate publicistică, astfel încât se va înfiripa în câțiva ani o viață culturală și socială înfloritoare, creându-se totodată premisele necesare apariției presei maghiare. Emigrația honvezilor, mulți stabiliți în București pentru a fi mai aproape de țară, în speranța continuării luptei pentru libertate, revitalizează viața maghiarimii și-i dau un nou conținut.

De această perioadă efervescentă este legat numele pastorului reformat Koós Ferenc (1828-1905), fost honved al lui Bem. După cum observa peste opt decenii pastorul Nagy Sándor, sufletul său geamăn, „a schimbat din rădăcini înfățișarea societății maghiare de aici, a ridicat nivelul întregii sale vieți și a umplut-o cu conștiință națională”, devenind un adevărat simbol pentru toți maghiarii din spațiul românesc extracarpatic. Koós a avut discernământul necesar să selecteze ideile bune sugerate de alți conaționali, în general dezbinați sau nepăsători, a știut să le pună în practică, a insuflat sentimente de solidaritate umană, dragoste de țară și mândrie națională; a stat alături de el, încă de la început, pictorul Szathmári Pap Károly.

Numit în București la 1 aprilie 1855 de către Consiliul Superior al Eparhiei Reformate din Ardeal, Koós ține prima slujbă în Duminica Floriilor. Ajutat de câțiva intelectuali sau foști honvezi, precum și cu entuziasmul celor 27 de ani, pune bazele primelor asociații culturale, caritative și profesionale, construiește o școală, editează și redactează prima gazetă maghiară din București; și totul în primii cinci ani de la venirea sa în București; după câțiva ani, ridică și o nouă biserică.

¹⁰ Bartalus János: *A bukaresti ev. ref. egyház rövid története.* = *Bukaresti Magyar Képés Naptár*, 1890, p. 6-20; Kertész József: *A bukaresti ev. református iskola története.* = *Bukaresti Magyar Újság*, nr. 66, 1905; Nagy Sándor, *op. cit.*, p. 75-76, 113, 177-180.

Principiile după care s-a condus au caracterizat majoritatea reprezentanților unguri din spațiul extracarpatic: recunoștință față de ospitalitatea statului român, loialitate și respect față de legile și tradițiile poporului român, dar și hotărârea de a-și păstra limba, religia și propriile tradiții naționale, deci păstrarea identității naționale.

Sosit în București, constată că maghiarii de aici vorbeau deja o limbă atât de ciudată încât abia o putea înțelege; frunțașii bisericii reformate erau căsătoriți cu nemțoaice, iar copiii lor nu mai știau maghiara. Își dă seama că școala este o prioritate: dacă nu va avea grijă de școală, va pieri maghiarimea de aici¹¹. De aceea, încă din 1856 construiește, cu 1650 de piaștri, tot lângă biserica lui Sükei, o nouă școală cu o sală de clasă având capacitatea de 60-70 de elevi, pe strada Calvin¹². Limba română se predă prima dată în 1858 de către un învățător român, apoi Koós însuși predă limba română pe care o cunoștea din copilărie.

Înființarea unei societăți nu era lipsită de anumite riscuri: Consulatul austriac controla atent activitatea supușilor săi. De aceea ia naștere mai întâi o asociație de lectură pe lângă biblioteca școlii reformate, apoi o asociație corală și în sfârșit, după modelul cazinoului maghiar din Constantinopol, ia naștere pe 26 oct./7 nov. 1857 asociația culturală *Hunnia*, având ca președinte pe Koós. De-a lungul deceniilor apar zeci de asociații în București și în câteva orașe din provincie: asociația de ajutorare în caz de deces (1864), asociația de lectură a meseriașilor (1865), asociația austro-ungară (1882), asociațiile femeilor protestante și catolice, asociații corale etc. *Hunnia* are primul sediu în Piața Episcopiei (pe locul Ateneului de azi); își schimbă sediul de opt ori în 12 ani, până când, din 1873 ia denumirea de Societatea Maghiară din București (*Bukaresti Magyar Társulat*) și devine proprietara clădirii cumpărate cu 31.185 piaștri din str. Zalomit nr. 6 (azi, Casa de cultură *Petőfi*, clădire retrocedată în 1998). Clădirea dispune de bibliotecă, sală de lectură și de biliard, sală de festivități (din 1887) și un restaurant cu grădină. Societatea publică și un anuar din 1883, dar informații despre activitatea sa se găsesc în aproape toate publicațiile maghiare din București.

În cadrul *Hunniei*, Koós inaugurează cursurile pentru ucenici, ține conferințe despre istoria maghiarilor, organizează seri de muzică și poezie, întreține legături cu mari personalități ale vieții culturale din Cluj și Pesta.

Sosise momentul potrivit pentru publicarea unei gazete; ideea exista de mai mult timp. Inițiativa îi aparține însă lui Váradi Ádám, care dorește să devină redactor și îi propune lui Koós, ca președinte al *Hunniei*, să fie editorul noii publicații. Astfel, presa din Ardeal începe o campanie de sprijin financiar și de atragere a abonaților. Deși rezultatele nu sunt prea încurajatoare, la 15 mai 1860 apare numărul-semnal din *Bukaresti Magyar Közlöny*, primul periodic editat de maghiarimea din București și totodată prima gazetă în limba maghiară apărută în străinătate în afara granițelor Imperiului Habsburgic.

¹¹ Unele date sunt extrase din lucrarea sa autobiografică, tipărită în 600 de exemplare și existentă doar în colecții particulare: *Életem és emlékeim*, Brassó, 1890, 338 p. (I); 502 p. (II); a fost retipărită fragmentar, cu informații restrictive și cu o introducere de Beke György, în 1971, la editura Kriterion din București.

¹² Clădire demolată în 1889, prin sistematizarea străzilor; atunci str. Calvin devine Știrbei Vodă.

După apariția acestui număr, Váradi părăsește brusc țara, iar următorul redactor, dr. Oroszhegyi, este numit medic la Focșani, de unde trimite totuși cu regularitate articole; însă toată răspunderea pentru apariția publicației îi revine lui Koós. Szathmári îi înzestreaază mai târziu cu o tipografie cu litere maghiare.

Caseta redacțională precizează scopul revistei: o punte de legătură între țara-mamă și maghiarii risipiți prin alte țări, cunoașterea istoriei și legislației din Principatele Române, dar și un îndrumător politic pentru înfrățirea națiunilor, în special a maghiarilor și a ungarilor.

Primele trei numere se tipăresc în 300 de exemplare, iar în august, numărul lor ajunge la 450. Scrisorile primite dau o imagine asupra ariei de răspândire a maghiarimii în spațiul extracarpatic românesc: de la Turnu Severin la Călărași sau Botoșani; zeci de numere sunt trimise ceangăilor din Moldova, iar alte numere ajung în Ardeal, în Ungaria, la Viena și chiar la Paris. Apariția gazetei este salutăată chiar de *Telegraful* din Sibiu, dar nu și de o gazetă din Augsburg, care vede în ea un pericol.

Un eveniment cultural de seamă pentru această perioadă, relatat pe larg în gazetă (nr.1-9), este turneul întreprins la București de către Havi Mihály, directorul Teatrului din Cluj, la chemarea *Hunniei*. Timp de două luni, pe o căldură sufocantă, maghiarimea asistă la spectacole de operă și balet. Primul spectacol prezentat este opera maghiară *Hunyadi László*; cântă de asemenea celebra cântăreață de la Pesta, Hollóssy Kornélia. Succesul trupei este atât de mare, încât până și lăutarii cântau marșurile lui Rákóczi și Hunyadi, iar cronicarul muzical constată cu mândrie că maghiarii au devenit „subiecte demne de respect și dragoste în fața străinilor”¹³.

Gazeta oferă date și despre școlile străinilor din București. Școala maghiară calvină are deja 74 de elevi, în timp ce școala evanghelică germană are 231 de elevi și zece învățători și, printre alte discipline, se predă italiana și franceza, ca limbi străine; există și o instituție pentru pregătirea diaconeselor. E drept că sunt admiși și elevi maghiari, cu condiția ca „nur Ungarisch nicht sprechen”. Dar cea mai bine organizată școală confesională străină este Institutul domnișoarelor engleze, „splendidă mănăstire” având și internat, înființat în 1855¹⁴ de către monsegniorul Parsi (azi, str. Pitar Moș nr. 7-13, sediul unor instituții aparținând Ministerului Educației, Ministerului Sănătății etc.). Se predă germana, franceza, engleza, româna, religia, istoria universală etc. de către 20 de învățătoare și facultativ, chiar maghiara.

Destinul dramatic al ceangăilor din Moldova este relatat încă din numărul-semnal, prin publicarea unui fragment din jurnalul lui Jernei János. Misionarii catolici italieni aplică pedepse scandaloase celor care vorbesc maghiara: biciul și bâta, sau amenzi, acolo unde batjocura sau poruncile nu au succes.

Gazeta publică acte legislative care interesează pe maghiari (dreptul de proprietate al străinilor, dreptul la cetățenie), momente din viața politică sub domnia lui Cuza, date despre istoria și cultura românească (intemeierea orașului București, legenda Meșterului Manole, Gheorghe Lazăr etc.). Deoarece uneori traduce articolele, G.M. Bossueceanu,

¹³ „becsülés és szeretet tárgyai lettünk az idegenek előtt”.

¹⁴ Cunoscut și sub denumirea de Institut anglican, a fost înființat în 1852; primul său sediu era pe Calea Călărașilor.

redactorul foii *Secolul*, îl solicită să facă mai multe traduceri. Acesta se vede nevoit să-l refuze, deoarece nu cunoaște suficient „dulcea limbă română”; sugerează însă tipărirea unor manuale și dicționare, care ar putea ajuta la înfrățirea celor două nații. Maghiarii sunt gata să acopere costurile tiparului. „Dați-ne ocazia, încheie Koós, să vă dovedim că maghiarii, iubind nația română, le place a cunoaște și limba lor”.

În ciuda prezentării unor relații amicale dintre cele două nații, rănilor revoluției din 1848, când s-au aflat pe baricade opuse, nu s-au închis. Frustrările se manifestă în acuzații și atacuri reciproce. E posibil ca antimaghiarismul din gazetele românești să fi fost provocate și de articolele lui Oroszhegyi, care face referiri la Garibaldi și la Kossuth, exilat în Italia, astfel încât *Naționalul* vorbește despre „planurile diabolice ale maghiarilor”. Apar polemici și cu C. Bolliac sau G. Barițiu. Concomitent, gazeta lui Koós este atacată de ziarele austriece, precum și de ziarul *Românul*. Curând autoritățile habsburgice nu mai acceptă abonamentele, iar Koós primește un avertisment de la poliție; condiția de a plăti o cauțiune de 5000 de piaștri pentru prelungirea autorizației de tipărire nu poate fi satisfăcută de *Hunnia*, iar gazeta își încetează apariția.

De numele lui Koós se leagă și construirea unui biserici din zid după planurile arh. Enderle Károly. Astfel, biserica de lemn a lui Sükei este dărâmată, iar pe 25 martie 1863, doamna Elena Cuza, în prezența consulului austriac Carol Eder și a comunității maghiare, pune piatra de temelie a noii biserici. Sfințită în ziua de Crăciun a anului 1864, biserica este terminată abia în octombrie 1866; pe turnul bisericii strălucea, pentru prima oară, steaua reformată. Clopotele fuseseră cumpărate deja din 1857, iar orga, mai târziu, în 1880, de preotul Gyárfás Albert.

Ultimul an din activitatea lui Koós la București este umbrat de un scandal provocat de Czelder Márton în sânul bisericii reformate. Trimis în 1861 ca preot misionar pentru Muntenia și Moldova, el reușește doar în câțiva ani să construiască școli și biserici la Pitești, Ploiești, Galați, Buzău, Brăila, Sascut și Focșani și să înființeze comunități reformate la Târgoviște, Câmpina, Văleni și Călărași, după cum aflăm din buletinul pe care îl editează între 1866/67. Inițial s-a aflat în relații cordiale cu Koós, în gazeta căruia publică o poezie. Măcinat de dorința de a deveni episcop, hotărăște ruperea de biserica din Ardeal și, prin suspendarea lui Koós pentru vini imaginare, ocupă postul acestuia. Deși Sinodul bisericii reformate din Ardeal anulează hotărârile lui Czelder, Koós va părăsi pentru totdeauna Bucureștii în 1869, constatând cu durere în amintirile sale, că pentru tot ce a făcut, răsplata a fost „coroana de spini și toiagul de cerșetor”.

Urmează o perioadă de câțiva ani tulburi în viața bisericii reformate din București. După lungi dezbateri și având aprobarea Conventului reformat ungar încă din 1773, se înființează în 1887 *Eparhia misiunii reformate pentru România*; preotul paroh din București, Bartalus János la acea dată, primește rangul de protopop și coordonează eclesiile din provincie. O singură biserică se mai clădește în București până la primul război mondial, și anume în 1909, la Cimitirul calvin, pastor fiind Márton Árpád; inscripția de pe zidul bisericii stă și acum mărturie.

Se continuă și construirea a două clădiri cu etaj pentru școală lângă biserica lui Koós (1875 și 1889), având în total cinci săli de clasă, precum și locuințele învățătorilor și ale preoților, astfel încât la sfârșitul secolului aici învățau 160 de elevi. Societatea

Maghiară își va înscrie în statut înființarea unei singure școli pentru toți elevii maghiari din București; se renunță însă repede la această idee, deoarece era imposibilă asigurarea unei clădiri corespunzătoare pentru cei cca 500 de elevi.

După Legea învățământului a lui Cuza (1864) și Legea învățământului privat (1894), statul român încearcă să reglementeze mai strict folosirea manualelor școlare străine în școlile particulare, chiar dacă și până acum Ministerul publica periodic lista manualelor și a autorilor aprobați sau interziși. Deoarece nu existau manuale întocmite de maghiarii din România, biserica reformată inițiază un concurs de alcătuire a lor. Autorii au obligația să respecte anumite cerințe legate de conținutul lecțiilor din manualele de citire, istorie, geografie și muzică în vederea eliminării tendințelor șovine: „nu ca să facem români din copiii maghiari, ci să formăm cetățeni care să respecte instituțiile și trecutul țării în care trăiesc”, precizează decizia ministerială.

Problema loialității maghiarilor față de statul român provoacă destule atacuri din partea presei românești; se contestă chiar dreptul maghiarilor de a avea școli confesionale. Trecuse deja momentul festiv al încoronării regelui Carol I, relatat cu mult entuziasm atât de pastorul Gyárfás Albert, cât și de ing. Veress Sándor; cel care și-a închinat întreaga viață relațiilor de prietenie româno-maghiare și a fost decorat de Carol I cu medalia *Coroana României*¹⁵. Primiți de rege, acesta le urează: „Doresc ca maghiarii să trăiască totdeauna în pace printre noi și să se bucure de acele libertăți care întruchipează puterea poporului român”¹⁶. Atunci au străbătut Calea Victoriei cu făclii aprinse, cântând marșul lui Rákóczi, acompaniați de fanfara militară.

În același an 1881, a fost decorat de Carol I și ziaristul Vándory Lajos, redactor la *Bukaresti Híradó*; decorația i-a fost înmănată chiar de fostul prieten al pictorului Rosenthal, C.A. Rosetti, ministru interimar de externe, redactorul și proprietarul gazetei *Românul*. Colecția publicației maghiare fiind extrem de lacunară nu putem ști amploarea polemicilor, în special cu *Românul*, dar Vándory, rememorând etichetările făcute la adresa maghiarilor („vandali, sălbatici, fără inimă, incapabili de cultură”) și a Ungariei („o țară barbară”), își afirmă loialitatea față de statul român: „noi, maghiarii care trăim aici în România, respectăm legile și instituțiile române, învățăm limba română, ne bucurăm de bucuriile României și împărtășim în mod sincer și nefericirile ei” și „îndrăznesc să afirm că noi, maghiarii iubim și respectăm mai mult România decât mulți limbuți români care trăiesc pe spinarea poporului român”¹⁷.

O situație îngrijorătoare care frământă guvernul ungar, dar și intelectualitatea este emigrarea în masă, în special a secuilor. Amplora acestui fenomen îl determină pe cunoscutul scriitor maghiar, Benedek Elek, să adreseze un apel fetelor din secuime să

¹⁵ Articolul lui Gyárfás a apărut abia în Calendarul redactat de Veress Endre (1890). Mormântul lui Veress Sándor (1828/84) se află la Cimitirul Calvin din București.

¹⁶ *Bukaresti Híradó*, nr. 12, 1882 („Kivánom, hogy a magyarok mindig békében éljenek közöttünk, s élvezzék azon szabadságokat, amelyek a román nép erejét képezik”).

¹⁷ Idem, nr. 16, 18, 1885 („vandál, vad, szívtelen, a műveltségre képtelen”; „egy barbár ország”; „mi itt Romániában élő magyarok tiszteljük a román intézményeket és törvényeket, megtanuljuk a román nyelvet, örvendünk, ha Romániát öröm éri és a legőszintebben veszünk részt Románia balsorsában is”; „merem állítani, hogy mi magyarok jobban szeretjük és tiszteljük Romániát, mint sok szájkaskodó, a román nemzet testén élősködő román”).

nu se lase atrase de mirajul unui inexistent pământ al fĂgăduinței; o mare rĂspundere revine ĂnsĂ guvernului ungar, care ar trebui „acasĂ, pe pĂmĂntul lor sĂ le facem posibilĂ existența”. La sfĂrșitul sec. XIX, datele statistice consemneazĂ un numĂr de peste 31 de mii de secui emigrați, fĂrĂ a se cunoaște numĂrul celor plecați ilegal. Numai Ăn luna februarie 1900, Ungaria a eliberat peste 15 mii de pașapoarte, majoritatea pentru America, dar și 2357 pentru RomĂnia. FĂrĂ prelungirea vizei, majoritatea, oameni foarte sĂraci, Ăși pierde cetĂtenia dupĂ 10 ani. Taxa de vizĂ costĂ ĂnsĂ; și mai mult costa acordarea cetĂteniei, Ăn afarĂ de faptul cĂ dura foarte mult timp. Chiar se spunea cĂ Ăn RomĂnia cetĂtenia se obține mai greu decĂt primul milion. Puțini maghiari primesc cetĂtenie, unul dintre aceștia fiind SzathmĂri Pap KĂroly, dupĂ cum se anunțĂ Ăn *Bukaresti Híradó* (nr. 18, 1880).

MeritĂ subliniat faptul cĂ o bunĂ parte dintre publicațiile apĂrute Ăn sec. XIX sunt redactate de preoți, cĂțiva cu certe talente de ziariști: Koós, Bartalus și BĂlinth. Prin semnificație și conținut un loc aparte ocupĂ atĂt prima publicație maghiarĂ (*Bukaresti Magyar Kozlony*), cĂt și calendarul lui Veress Endre (*Bukaresti Magyar Képes Naptár*, 1890). Veress colecționa toate publicațiile maghiare apĂrute Ăn București; la data respectivĂ avea deja 120 numere de periodice și alte 75 titluri de publicații, majoritatea cuvĂntĂri festive, dar și regulamentele diverselor asociații maghiare. Ăn acest calendar semneazĂ sau sunt evocate cele mai pregnante personalități ale maghiarimii bucureștene din acea vreme. CĂteva au fost deja amintite: ing. Veress SĂndor și fiul, Koós Ferenc și Bartalus JĂnos; lor li se alĂturĂ și medicul Fialla Lajos (fondatorul Crucii Roșii și colaborator al dr. Carol Davila). Un loc cu totul aparte ocupĂ SĂndor József, cu mesajul cĂruia se deschide volumul; poate nu ĂntĂmplĂtor, acest mesaj are un motto luat tocmai de la C.A. Rosetti: „Mi-am iubit neamul, n-am urĂt pe nimeni”. SĂndor József se naște Ăn 1853 la București unde frecventeazĂ școala maghiarĂ; trimis ca bursier la Colegiul din Aiud, Ăși continuĂ studiile la Budapesta și Cluj. ColaboreazĂ la gazeta *Kolozsvári Kozlony* Ăn care va publica, la 25 dec. 1885, prima traducere Ăn maghiarĂ a unei poezii eminesciene: *AtĂt de fragedĂ* (sub titlul *Cseresznyefa fehér virága*). Tot Ăn 1885 este ales secretar al *SocietĂții culturale maghiare din Ardeal* (EMKE). Va face carierĂ politicĂ, fiind ales Ăn Parlamentul ungar (1896-1905). Fondator și președinte al Partidului Național Maghiar (1918/21), devine deputat Ăn Parlamentul RomĂniei (1922/26) și senator din 1926; este și curatorul eparhiei bisericilor reformate din Regat. Moare Ăn 1945 (?) la Cluj¹⁸.

Ăn Calendarul lui Veress apare pentru prima datĂ fotografia, devenitĂ emblematicĂ, a bisericii lui Koós – fĂcutĂ de MĂndy Ferenc, succesorul lui SzathmĂri Ăn funcția de fotograf al Casei Regale.

Deși spiritul polemic n-a lipsit nici la fețele bisericesti, odatĂ cu apariția ziariștilor profesioniști, presa maghiarĂ Ăncepe sĂ primeascĂ o altĂ ĂnfĂișare. Cu aceștia intrĂ Ăn conflict Bartalus JĂnos, pastorul bisericii reformate (oct. 1881-1901). O bunĂ perioadĂ de timp el este și președintele SocietĂții Maghiare, precum și redactorul a douĂ publicații editate de Societate. Societatea are o existență agitatĂ sub președinția lui Bartalus JĂnos.

¹⁸ Parlamentar fiind, este supus unor atacuri virulente din partea presei romĂne și va trebui sĂ demonstreze cĂ nu este patron de bordel.

Unele neplăceri sunt de ordin financiar, legate de plata anuală a unei taxe pentru inscripțiile bilingve, iar mai târziu, în 1899, izbucnește un scandal pricinuit de excluderea unor membri. În loc să aplaneze conflictul, Bartalus își atacă adversarii în ziarul său și cere autorităților române expulzarea acestora. Unul dintre adversari este Saier Németh Ignác, care va edita mai târziu săptămânalul de scandal *Romániai Hírlap* (1907/10).

Bartalus intră în conflict și cu ziaristul Vándory, considerând gazeta acestuia o foaie de scandal prin știrile senzaționale pe care le publică. Apare un portret deloc măgulitor al acestor ziariști: „oameni de nimic, îndeobște pierde-vară, haimanale, care au oroare de orice muncă mai grea și mai pretențioasă”, care practică șantajul și înșelăciunea, iar cuvintele mari ca „țară, neam, biserică sunt doar șarlatanii”¹⁹. Bartalus vede un rival de temut și în preotul catolic Bálinth János. Temerile sale se vor adevăra curând: în 1899, Bálinth îi va lua locul la conducerea Societății, iar maniera de a face ziaristică a lui Vándory va fi continuată chiar de Bálinth, dar mai ales în secolul următor. Conținutul presei devine mult mai bogat și mai variat, predominând relatările despre evenimentele din Ardeal și Ungaria.

Astfel, până la intrarea României în primul război mondial, presa maghiară va cunoaște o înflorire fără precedent; la fel școlile și bisericile maghiare din spațiul extracarpatic; de data aceasta comunitatea catolică va ocupa primul loc.

Două titluri *Bukaresti Magyar Újság* și *Romániai Magyar Újság* realizează o continuitate în timp de cca 15 ani (dec.1901-aug.1916), însumând peste 1100 de numere. Apar informații despre viața social-culturală și religioasă a maghiarilor din spațiul extracarpatic românesc, precum și date exacte cu privire la construirea școlilor și bisericilor, numărul de elevi și învățători etc. Marele Calendar ilustrat al lui Poliány Zoltán, *Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára*, apărut timp de 12 ani (1905-1916), completează aceste date prin fotografiile acestor clădiri din Vechiul Regat Român, precum și cu lungi liste de preoți, învățători și elevi. Aceste fotografii, de o valoare documentară excepțională, constituie uneori unica sursă de identificare a imobilelor respective. Deși des atacat în presa română, inclusiv de Spiru Haret (*Școala naționalistă*, 1907), calendarul prezintă elogios atât Casa Regală, cât și pe români.

Numărul exact al maghiarilor din Regat nu este cunoscut; statisticile îi menționează ca supuși austro-ungari. Oricum, emigrația secuilor scăzuse și se știa că maghiarii erau mai mulți decât austriecii. O statistică din 1903 despre populației României, care înregistrează ca străini doar pe cei cu pașapoarte, dă cifra de 104.108 supuși austro-ungari. Cel puțin jumătate trebuie să fi fost maghiari și mai mult de jumătate din maghiari trăiau în București; ceangăii deveniseră deja cetățeni români după Unirea Principatelor.

Problema dezvoltării rețelei de școli se pune tot mai insistent la începutul secolului, făcându-se comparații și cu celelalte comunități de străini, mai puțin numeroase, dar cu școli înfloritoare: germanii, francezii, evreii etc. Reglementările statului român privind funcționarea acestor școli deveniseră și ele mai ferme, în special în timpul ministeriatelor lui Spiru Haret. Aceste școli erau obligate să aibă autorizație de funcționare, programe

¹⁹ *Bukaresti Közöny*, nr. 8, 11, 1885 („scmmi emberck, a legtöbb csetben naplopók, csavargók, kik irtoznak minden nehezcb és több kitarást igénylő munkától”; „haza, nemzet, egyház csak szemfényvesztés”).

și manuale școlare aprobate de statul român; predarea limbii române, apoi a istoriei și geografiei României deveniseră obligatorii, precum și întocmirea actelor administrative în limba română etc.; în 1903, Haret introduce și obligativitatea intonării imnului regal, includerea de cântece și recitări în limba română cu ocazia sărbătorilor naționale românești și la serbările școlare.

Școlile maghiare erau controlate și de forurile superioare ale celor două confesiuni: Biserica reformată din Ardeal (Conventul reformat ungar pentru o perioadă foarte scurtă), printr-un protopop-inspector școlar și Arhiepiscopia catolică de București, printr-un inspector pentru școlilor germane și maghiare din România, în persoana unui prelat papal.

Reformații, potrivit deja unei tradiții de decenii, continuă dezvoltarea rețelei școlare. Deocamdată închiriază în 1902 o clădire tot pe str. Știrbei Vodă nr. 36 pentru școala reformată de fete. Abia în mai 1905 se dă în folosință noua clădire cu un etaj și cinci săli de clasă din str. Sf. Voievozi nr.50 (azi nr.52-54, sediul Centrului de perfecționare, consultanță și management pentru comerț internațional). Aici, în nov. 1907 se va deschide și o grădiniță, (unde, preluând obiceiul introdus la grădinița catolică, copiii primesc gratuit o cană de lapte și o bucată de pâine), iar din 1909, prin extinderea construcției, clădirea devine și sediul protopopiatului reformat, asigurând locuințe și pentru cadrele didactice. Tot în 1909 se înființează o școală de croitorie de 3 ani.

Se extinde și rețeaua școlilor reformate de băieți. În 1906 se deschide școala din str. Sf. Ștefan nr. 34 (azi nr. 24, sediul Facultății de Științe Politice a Universității București); are 6 săli de clasă și două locuințe pentru învățători. În 1909 se deschide cantina și sala de sport, iar grădinița abia în 1911, într-o clădire închiriată pe str. Popa Soare nr. 29.

Ultima statistică pentru școlile reformate din Regat pe anul școlar 1913/14 înregistrează un total de 543 de elevi: 458 în București și 85 în provincie (Ploiești, Brăila și Pitești).

Comunitatea catolică maghiară din București are o istorie diferită de cea reformată. Deși aveau activități comune cu ceilalți maghiari încă de la apariția *Hunniei*, pivotul vieții lor spirituale era la Biserica Bărăției. Abia din 1886 încep să-și înființeze asociații caritative sau culturale proprii. Călugărul franciscan Bálinth János, devenit preot la Bărăția (1898-1903), joacă un rol crucial în viața comunității și pune bazele înfloririi uimitoare a acesteia în perioada următoare. Este redactorul a două gazete și autorul unui volum omagial dedicat lui Ștefan cel Sfânt, rege apostolic din dinastia Arpadiană al cărui cult îl inițiază și de la încoronarea căruia se împlineau 9 secole; asociația cu același nume a fost înființată tot de el în 1900. Anul 1903 marchează alte două evenimente în viața catolicilor maghiari. Unul se referă la înființarea în 15 noiembrie a *comunității catolice maghiare independente* din Vechiul Regat, prin care maghiarii încetează să constituie doar o filială a celei germane. Președinte este ales ziaristul Poliány²⁰, scopul său declarat fiind construirea unor noi școli și a unei biserici în care să apară chipurile sfinților maghiari. Îndrumătorul lor spiritual este Nemes Tóth Zsigmond. Alt eveniment

²⁰ În 1907 va fi ales președinte al Societății Maghiare din București.

este legat de sprijinul masiv oferit de două organizații din Budapesta: Societatea Sf. Ladislau (*Szent László Társulat*) și asociația Iulian (*Julián egylet*). Societatea, ce poartă numele regelui ungar din dinastia Arpadiană și înființată încă din 1861, sprijină maghiarii din diasporă prin angajarea de preoți și învățători, construcția de școli și biserici; are acordul statului român. Până acum sprijinise învățarea limbii maghiare în rețeaua școlară a Institutului domnișoarelor engleze, precum și la școala catolică germană din București de pe str. Călărăși nr. 10; numărul acestor elevi era însă nesemnificativ, iar orele de religie și de limbă maghiară erau facultative. De altminteri, majoritatea elevilor maghiari urmau școlile primare gratuite ale statului român, asimilându-se în mod inevitabil.

Prima școală catolică maghiară din București se deschide în 1903 într-o clădire nouă pe str. Polonă nr. 24 (str. Cantacuzino nr. 50, azi Jean-Louis Calderon nr. 19-21, sediul Institutului de Geodinamică al Academiei Române); sunt înscriși 311 elevi în 3 clase de băieți și 2 clase de fete; în 1909 se deschide aici prima cantină școlară. În 1904, clădirea nouă de pe str. Scaune nr. 10 devine școală de fete cu o grădiniță gratuită; prin extinderi succesive, va adăposti din 1905 și Inspectoratul școlilor catolice germane și maghiare (condus de un prelat papal, polonezul Augustin Kuczka), apoi locuințele învățătorilor și o infirmerie. Ultima școală este construită în 1913 în cartierul Tăbăcari, pe str. Cuza Vodă 100 (azi sediul Școlii populare de artă), cu o extindere pe str. Leon Vodă; complexul include două clădiri cu etaj având 4 săli de clasă, grădiniță, locuințele învățătorilor și o infirmerie. Alături, în același an începe și construcția bisericii Sf. Elena, după planurile arhitectului Carol Cortobius. Piatra de temelie este pusă de prelatul A. Kuczka (3 iunie 1914) și este sfințită pe 7 ianuarie 1916 de R. Netzhhammer, arhiepiscop catolic de București, în prezența ambasadorului austro-ungar. Se păstrează și acum cele 12 vitralii pictate, cinci dintre ele înfățișând sfinții dinastiei Arpadiene. Numele donatorilor, printre care doi arhiepiscopi, Societatea Sf. Ladislau din Budapesta etc., sunt inscripționate în limba maghiară și rămân singurul indiciu al originii acestei biserici; un vitraliu este reinscripționat după 1921 cu noul nume al Societății Maghiare.

Ultimele date statistice se referă la anul școlar 1913/14 și înregistrează 1224 de elevi care învață în București în două grădinițe, o școală elementară de fete, o școală civilă de fete, o școală de croitorie (ambele din 1907), o școală de băieți (clasele I-VI), o clasă de ucenici (din 1907), o școală primară mixtă, o școală duminicală, una de repetiție și una de adulți. În provincie învață 615 elevi (Brăila, Craiova, Galați, Giurgiu, Ploiești și Târgoviște), deci un total de 1839 de elevi.

Totalizând, în anul școlar 1913/14, în școlile confesionale maghiare din *Vechiul Regat Român învață 2382 de elevi, dintre care 1682 în București.*

Maghiarii participă la încă un eveniment fericit din viața românilor, la 25 de ani de la încoronarea lui Carol I, și anume la Expoziția națională jubiliară din 1906. Ei își construiesc un pavilion propriu, în formă de leaie, pe frontispiciul căruia scria „Fii cetățean credincios țării tale și cere binecuvântarea Domnului pentru țara în care îți câștigi pâinea”.

Reacțiile ostile împotriva școlilor confesionale străine, mai ales maghiare sau evreiești, sunt frecvente atât în presa românească, cât și prin acțiunile Ligii Culturale sau chiar în interpelările parlamentare; presa maghiară le consemnează, dar, în general, evită

polemicele. Situația devine mai tensionată în 1907, după promulgarea Legii lui Apponyi, când unele ziare din România cer expulzarea maghiarilor. Frecventarea școlii maghiare nu este însă o garanție a păstrării identității naționale. Marea majoritate este de condiție modestă, fără preocupări intelectuale; toate eforturile se concentrează pentru supraviețuire, dorindu-și doar puțină bunăstare, de aceea cuvinte românești ca *servici* sau *leafa* apar obsesiv în convorbirile cu conaționali. O situație mai aparte o au meseriașii unguri, angajați în școlile profesionale românești încă din ultimul deceniu al sec. XIX. Oamenii bogați și intelectualii maghiari, în număr foarte redus de altminteri, nu se implică în viața culturală și socială a conaționaliilor săi, maghiarii rămânând, în ciuda hărniciei și seriozității lor, recunoscute și de români și în ciuda sprijinului acordat de statul ungar, cei mai săraci dintre toți străinii din România, după cum consemnează presa maghiară de la Koós la Nagy Sándor.

Intrarea României în război împotriva Austro-Ungariei și crearea României Mari reprezintă o etapă crucială în destinul maghiarilor din spațiul analizat. Încă din 1916, bărbații sunt internați în tabere speciale, iar familiile rămase în Vechiul Regat nu îndrăzneau să vorbească maghiara nici măcar în propriile lor case. Alții, foarte mulți, părăsesc România, vânzându-și proprietățile pe nimic, dar între timp, pierzându-și cetățenia maghiară, o parte se vede silită să se întoarcă, capabilă de orice compromisuri, renegându-și limba și schimbându-și numele. Toate clădirile construite de maghiari sunt confiscate sau puse sub sechestru ca bunuri ale dușmanului. Nu avem informații clare dacă și biserica reformată din București a fost închisă; știm doar că Nagy Sándor s-a aflat aici în toamna anului 1922 ca preot suplinitor; în același an apare noul Statut de organizare a comunității reformate din București.

Doar cei mai curajoși îndrăznesc să-și asume identitatea și să încerce reorganizarea vieții lor spirituale, culturale și sociale; se lovesc însă de interdicții greu de imaginat altădată. Presa maghiară va juca un rol fundamental în această perioadă, cu toate reproșurile ce i se pot aduce.

Cifra de 76 de titluri de periodice maghiare apărute în București în perioada interbelică, potrivit bibliografiei lui Monoki István²¹, este impresionantă, însă înșelătoare; cifra poate fi chiar ceva mai mare. Dar „nu tot ce strălucește e aur”, se afirmă într-un articol apărut în românește în *Politica* (gazetă parțial bilingvă) din 25 aprilie 1934. Multe publicații apar inițial în ediții bi- sau trilingve (română-maghiară-germană), dar curând redacția lor se mută în Ardeal sau apar doar în română; jumătate din aceste titluri au o apariție efemeră. Pentru cel care vrea să studieze presa din această perioadă, constată că cca 20 de titluri nu se mai găsesc în colecțiile bucureștene și alte multe colecții sunt incomplete. Conținutul este însă foarte variat, de la presă proletară, la cele de divertisment sau sport; un timp (1930/36) apare *Bukaresti Lapok*, suplimentul gazetei literare din Brașov (*Brassói Lapok*); apar și câteva almanahuri.

Prima publicație în limba maghiară apărută în București după război este ziarul *Bukaresti Hírlap* (6-25 ianuarie 1921, 14 numere).²² Următoarea, *Bukaresti Kurír* (25

²¹ *A magyar időségi sajtó a román uralom alatt 1919-1940*. Összeállította Monoki István, Budapest, 1941, 267 p.

²² *Bukaresti Újság*, redactată de scriitorul Franyó Zoltán în 1921, nu se mai găsește.

sept. 1921-8 ian. 1922) are 16 numere; este cenzurată și colecția studiată are doar 3 numere. Abia săptămânalul *Az Élet* din 1922 (redactor Tókéş Ernő) conține mai multe numere, și anume 33. Toate abordează problema școlii.

Școala trece printr-o perioadă dramatică. Nu numai că nu primește autorizație de funcționare, dar este interzisă chiar și tentativa de a se pune problema redeschiderii școlilor maghiare. Situația este cu atât mai dezarmantă și chiar paradoxală, cu cât maghiarii ca cetățeni străini s-au bucurat de școlile lor; acum, devenind cetățeni români, pierd acest drept. Un cititor întreba de ce nu mai au acest drept, din ce rațiuni? Pentru siguranța statului? Ei, care au contribuit la dezvoltarea industriei românești și erau prețuiți pentru hărnicie, nu merită un drept stipulat în paragraful 10 al Tratatului de pace? Maghiarii își pun mari speranțe în Octavian Goga, fost prieten al marelui poet Ady Endre și devenit acum ministru; celor din Ardeal le promisese o universitate secuiască, iar cei din București speră să-i ajute să-și recâștige școlile. După cereri repetate, la 19 noiembrie 1921, școlile reformate din București trec în posesia bisericii reformate din Ardeal, iar în septembrie 1922 încetează sechestrul asupra școlilor din str. Sf. Voievozi și Sf. Ștefan; totuși ele nu sunt retrocedate. Opinia unor politicieni este că nici țiganii nu au școlile lor, totuși continuă să rămână țigani, deci lipsa școlilor nu periclitează păstrarea identității. În acest timp însă continuă să funcționeze în București școlile confesionale germane, italiene, Institutul anglican de fete etc. Mărturie stă și Anuarul Liceului evanghelic din București pe anul școlar 1919/20, care atestă existența unei întregi rețele de școli, însumând 1715 elevi. Sub influența fascismului, chiar va crește rolul școlilor germane și italiene.

Această stare de lucruri care se prelungește „este o dovadă de netăgăduit că în situația juridică a maghiarimii a survenit un regres sumbru și dureros”²³, după cum comentează gazeta *Bukaresti Magyar Hírlap* la sfârșitul lui noiembrie 1926.

Se autorizează în schimb funcționarea din 8 mai 1921 a Societății Maghiare unite cu Societatea catolică *Sf. Ștefan* (*Szent Istvánnal egyesült Bukaresti Magyar Társulat*). Deși exclude preoții de la conducere, reduce activitățile culturale și desfășoară aproape exclusiv acțiuni caritative, Societatea rămâne un simbol al continuității maghiarilor în București. Vor apare și alte asociații religioase, sociale și profesionale, incapabile de altminteri să facă față situației noi în care se găsea maghiarimea din diasporă. Zilnic, zeci de tinere, în special din secuime, în căutarea unui loc de muncă, asaltau asociațiile caritative reformate și catolice, atrase de mirajul Capitalei, „locul de pierzanie al vieții de maghiar”.

Cu venirea unor noi valuri de maghiari din păturile sărace, va spori numărul proletarilor, dar și al copiilor care se asimilează prin frecventarea școlilor românești. Nagy vede aceasă emigrare masivă a unguirilor ca sângerarea unui corp din mii de răni; rana cea mai adâncă stă deschisă spre Regat. Anuarul bisericii reformate pe anul 1925/6, apoi studiul publicat mai târziu de Nagy Sándor încearcă să identifice cauzele și etapele procesului de asimilare a maghiarilor prin instituțiile statului (școală, primărie,

²³ „cáfolthatlan bizonyítéka annak, hogy a magyarság jogi állapotában sötét és fájdalmas visszaszökkenés következett bc”.

armată), dar și la serviciu sau prin întocmirea actelor notariale sau prin căsătorii mixte. O primă etapă este schimbarea sau deformarea numelui în acte, „gratuit și fără taxe”; rectificarea se poate face doar prin hotărâre judecătorească. Dar efectul cel mai devastator îl au școlile românești; aici copiii maghiari suferă atâtea traume sufletești, încât își doresc asimilarea. Ei sunt educați într-un mediu ostil lor, bazat pe denigrarea națiunii maghiare. Manualele școlare românești, ocultând existența marilor valori din cultura maghiară, prezintă trecutul și prezentul maghiarilor în așa fel încât elevii să urască și să disprețuiască tot ceea ce este maghiar, ungurii devenind țapi ispășitori, veșnicii dușmani, barbarii băutori de sânge, o adunătură venită din Asia, care prin forță brută a asuprit bravele minorități timp de un mileniu. Copilul crescând, vede în societate confirmarea tuturor minciunilor învățate la școală: „ungurii sunt servitori și slugi, săraci și incuți, fără instituții, nu pot fi organizați, o adunătură insignifiantă sub raport social”. Această educație are repercusiuni și asupra percepției sau a atitudinii românilor față de maghiari, astfel încât „oricine dorește poate să-i asmută pe ceilalți împotriva noastră, în tramvaie, localuri, la serviciu, pe stradă în mulțime, și să ne trimită ‘la Budapesta’, chiar și pe copilul ce scâncește, dacă îndrăznește să-și apere dreptatea în maghiară”²⁴.

Nici măcar predarea orelor de religie nu este posibilă, deoarece preoții maghiari nu sunt admiși în școlile statului; oricum, cei doi preoți reformați n-ar putea face față, în Capitală existând peste o sută de școli, fiecare având între 3-15 elevi maghiari. Abia din 1925 se obține aprobarea pentru predarea religiei în limba maghiară, însă în școlile confesionale germane.

Prin sosirea din Ardeal a mii de maghiari angajați în industrie, presa maghiară din București cunoaște o înflorire și o diversificare uimitoare. O pondere semnificativă și longevitatea cea mai mare, circa 20 de ani în unele cazuri, ocupă titlurile adresate muncitorilor din industria textilă, morărit, minerit, metalurgie, prelucrarea lemnului, a tutunului, construcții, tipografie, căi ferate. Câteva titluri sunt adresate unor categorii speciale: femeia muncitoare, tânărul proletar, sindicalistii, comercianții, farmaciștii. Contrar așteptărilor, maghiarimea nu se întărește cu forțe noi. Unele gazete muncitorești atacă biserica reformată și Partidul Maghiar. Cei mai organizați sunt social democrații: au partid, sindicate și organe de presă (ex. *Előre*, redactor: Hoffer Géza) și luptă pentru drepturi, indiferent de naționalitate sau religie. Ei dezavuează atât partidele formate pe criterii etnice, cât și partidul comunist; Partidul Maghiar, format din aristocrați, este considerat cel mai neputincios deoarece „n-a apărut drepturile politice sau economice nici măcar ale unui singur muncitor maghiar”. Curând muncitorii, influențați de idei internaționaliste, desființează secția și biblioteca maghiară a sindicatelor, sunt împotriva școlilor în limba maghiară și devin adepții asimilării prin căsătorii.

Majoritatea titlurilor noi, și anume 50, apar în perioada 1929/39, chiar dacă se ivesc noi piedici, în afară de cenzurarea unor numere și procurarea anuală a unei autorizații de la Ministerul Comunicațiilor. Dacă în 1930 sunt autorizate 53 de publicații pentru

²⁴ Nagy Sándor, *op. cit.*, p. 44, 87 („a magyar cseléd és szolga, szegény és műveletlen, szervezhetetlen és intézmények nélküli, társadalmilag számba nem vevhető csürhe nép”), p. 85 („aki csak akarja, nekünk ugrassa és küldje ‘la Budapesta’ villamosokon, lokálokban, hivatalokban, utcai tumultusban még a pityergő szájú gyermeket is, ha magyarul védi igazát”), p. 122.

minoritățile din România, în 1931 sunt autorizate doar 16 publicații maghiare. Din 1936 există și obligația folosirii în exclusivitate a toponimiei românești în periodice, astfel, că cel puțin în București, unele renunță la toponimice în titlurile publicațiilor.

O apariție mai interesantă este *Bukaresti Magyar Újság* (20 aprilie 1930-18 iulie 1932, redactor Volnay Jenő, totalizând 72 numere); de la nr. 33 apare un supliment în franceză (*Gazette Hongroise de Bucarest*). Încă din nr. 6 începe o campanie de înființare a unui teatru maghiar în București; deși spectacolele încep în toamna anului 1930 la Teatrul Alhambra de pe str. Sărindari, curând, din lipsă de spectatori, teatrul își va înceta activitatea. Gazeta furnizează și date despre filiala din București a Partidului Maghiar (cu sediul în str. Transilvaniei nr. 6), reproșând totodată parlamentarilor maghiari că sunt preocupați mai mult de propriile afaceri decât de problemele maghiarimii.

O pondere considerabilă din totalul titlurilor are presa editată de comunitățile religioase maghiare sau cu membri maghiari, însă imaginea apare total schimbată față de perioada antebelică²⁵. Pe primul loc se situează publicațiile neoprotestante (adventiste, baptiste, Martorii lui Iehova), cu cca 15 titluri, în care se dezbate, în general, aspecte organizatorice sau sunt explicate textele biblice. Adventiștii au o biserică și o tipografie proprie, iar bapțiștii au șapte case de rugăciune și din 1922 țin slujbe în limba maghiară. Maghiarii sunt în număr relativ mic; oricum, pentru aceste culte apartenența națională nu are importanță.

Evreii maghiari emigrați din Ardeal se constituie într-o organizație religioasă din 1928. La început desfășoară activități religioase și culturale în limba maghiară, apoi vor prefera germană, maghiara fiind vorbită doar în familie. În statutul Clubului Pax, înființat de către o parte dintre ei, nici nu apare cuvântul 'maghiar'; poate fi membru al clubului oricine și nu se discută probleme religioase, politice sau naționale. Nici copiii nu și-i trimit la școala maghiară, considerând că aceasta are un nivel prea scăzut. În publicația lor efemeră, *Zsidó Újság* (1935/36), nu găsim nici o referire la viața lor din spațiul extracarpatic românesc.

O evoluție interesantă au evanghelicii maghiari din București. Biserica evanghelică lutherană S.P. maghiară devine o entitate ecleziastică distinctă abia în 1887, la cererea ceangăilor din Țara Bârsei. Evanghelicii maghiari din București, aparținând bisericii reformate încă de pe vremea lui Sükei, se constituie în comunitate religioasă independentă în 2 iulie 1933; actul se legitimează pe 17 septembrie 1934. Gazeta editată de ei, *Évangélikus Harangszó*, apare între 1933/36; între 1937/42 informațiile despre ei le găsim doar într-o rubrică a gazetei *Evangélikus Élet*; redacțiile pendulează între București, Satulung și Baciu (azi incluse în orașul Săcele). În 1936 cumpără un teren pe str. Badea Cârțan nr. 10; imobilul aflat acolo devine casă de rugăciune, inaugurată pe 4 nov. 1936, dar folosesc în continuare pentru diverse activități și sălile de clasă ale școlii reformate din str. Sf. Voievozi²⁶, deși, grație unei donații, au până astăzi clădiri pe str. Occidentului nr. 47. Tot în 1933 se separă și unitarienii de reformați și editează gazeta *Unitárius Hírnök* (1933/38). Unitarienii și evanghelicii din București au avut doar școli duminicale în București.

²⁵ Idem, *op. cit.*, p. 164-200.

²⁶ Biserica se construiește abia în 1957.

Involuția cea mai spectaculoasă o are comunitatea catolicilor maghiari. Încă din 1917 li se închid toate școlile și bisericile construite de ei, li se desființează toate asociațiile; predarea limbii maghiare în școlile din spațiul românesc extracarpatic va fi interzisă pentru totdeauna. Protestelor lor au fost firave; se resemnează, considerând că dispariția lor ca maghiari este o consecință firească a pierderii războiului. Catolicismul îi absolvă de orice vină, nu li se reproșează trădarea de neam, ci dimpotrivă, sunt încurajați să nu-și mai vorbească limba maternă, deoarece cuvântul lui Isus este același în orice limbă, iar ei și religia catolică nu pot supraviețui decât în asociere cu puterea²⁷.

După ce biserica Sf. Elena din str. Cuza Vodă a fost închisă între 1917-1924, apoi până în 1935 deschisă doar marți și duminică, din 1935 se află sub oblăduirea unei asociații iezuite. În același an primește chiar dreptul de a edita o foaie: *Bukaresti (Bucureștii, din 1937) Katolikus Tudósító* care apare până în 1941 și este redactată de preotul Alexandru Horváth. Deși conține informații restrictive și, în general, doar lungi liste de donatori pentru diverse acțiuni caritative sau pentru repararea bisericii, putem afla câteva lucruri interesante. Astfel, prin contribuția credincioșilor maghiari, germani și români, la Cimitirul Bellu Catolic se clădește biserica Sf. Tereza, sfințită la 1 nov. 1936; într-o clădire din incinta cimitirului se țin ore de religie în cele trei limbi. Prin donațiile strânse de preotul Horváth Árpád György de la biserica Bărăției, credincioșii maghiari cumpără o vilă și terenul aferent în cartierul Colentina (str. Turtucaia 115, azi Magnoliei 115); prin transformarea vilei după planurile arh. Carol Cortobius, se construiește biserica Sf. Anton din Padova, sfințită la 8 nov. 1936. Sculptura în basorelief, neinscripționată, înaltă de 4 m și aflată pe zidul clopotniței, aparține sculptorului Fekete József (Iosif Negrulea); este sfințită la 1 iunie 1937. Catolicii maghiari primesc și dreptul de a-și răscumpăra fosta școală de pe str. Cuza Vodă; cumpără și o casă parohială cu etaj la nr. 119 (demolată de curând). La începutul anului 1940 nutreau și speranța construirii unui pavilion cultural în aceeași zonă. Deși gazeta, în nr. 6 din 1939, amintește de lucrările de renovare de la Bărăția din 1932, trece sub tăcere amplasarea în stânga altarului a statuii lui Ștefan cel Sfânt, rămasă neinscripționată până astăzi și trăind doar în memoria credincioșilor unguri din București²⁸.

Dar cea mai importantă publicație din această perioadă este cea a comunității reformate: *Egyházi Újság* (1 febr.1929-dec.1941)²⁹, cu informații prețioase despre trecutul și prezentul maghiarimii din Vechiul Regat, însoțite de câteva fotografii.

Anul de apariție al gazetei coincide cu anul în care s-a autorizat deschiderea în București a primei școli maghiare din spațiul extracarpatic românesc după primul război mondial. Școala are statutul de școală particulară confesională mixtă. Au dreptul să se înscrie toți copiii protestanți și catolici, care au ca limbă maternă limba maghiară; cei de altă religie se pot înscrie doar cu aprobarea Ministerului Instrucțiunii. Elevii plătesc

²⁷ Nagy Sándor, *op. cit.*, p. 146, 159, 229, 278.

²⁸ Cf. Árvay Zsolt: *A bukaresti római katolikus magyarok vázlatos története.* = A Bukaresti Pctőfi Művelődési Társaság Értesítője, 1998, p. 88.

²⁹ Din colecția studiată lipsesc anii 1929/32, nr. 5 și 14/1933. Până în 1938 apare bilunar, apoi apar 22 de numere în 1939 și câte 12 numere în 1940 și 1941. Redactor șef: Nagy Sándor; redactor responsabil: Kányádi Béla; de la nr. 1/1934 apare pe prima pagină fotografia bisericii lui Koós.

o taxă de înscriere și o taxă școlară; li se asigură manuale și rechizite gratuite. Școala funcționează în vechea clădire din str. Sf. Voievozi și este finanțată de comunitatea reformată; sunt interzise subvențiile și donațiile de orice fel din străinătate. Cadrele didactice trebuie să aibă cetățenie română și să fi trecut examenul la limba română, istoria, geografia și Constituția României. Predarea se face după programa statului, cu manuale autorizate. Controlul exercitat asupra ei este dublu: al statului român și al Episcopiei reformate din Ardeal, printr-un protopop-inspector școlar.

Remarcabil și indispensabil pentru cunoașterea problemei maghiarilor din spațiul analizat rămâne studiul lui Nagy Sándor (preot paroh în București între 1925-1941), intitulat *A regáti kérdés*, o istorie patetică a conașionalilor săi asimilați în ritm amețitor de majoritatea ortodoxă a statului național unitar. Caută cu disperare soluții pentru salvarea acestora; a rămâne nepăsător, ar echivala cu o trădare. Nu are încredere în conașionalii săi: proletarii care cred că politica nu are conținut național, intelectualii oportuniști care se izolează, văduvind astfel maghiarimea de valorile ei naționale și nici în politicienii din Partidul Maghiar, știut fiind că „între caracter și politică nu este nici o legătură”. Aceștia din urmă nici nu acceptă planurile de salvare a diasporei, de vreme ce instituții culturale seculare din Ardeal au murit sau abia supraviețuiesc. E sceptic și față de presa maghiară, știind că unele titluri, rămase necunoscute pentru totdeauna, au apărut doar în câteva exemplare, prilejuite de câte o ocazie festivă sau doar ca propagandă deșănțată în preajma alegerilor, lăsând în urma lor și mai multă amărăciune și deziluzie.

Este conștient însă de rolul intelectualității și este primul care sprijină studenții maghiari veniți din Ardeal. Nagy înființează pentru ei în 1925 o secția în cadrul cercului *Koós Ferenc* de pe lângă biserica reformată, oferă un adăpost cu 60 de locuri pentru studenți și mai multe locuri în Căminul de fete de pe str. Th. Aman nr. 24 (azi, probabil, clădirea de la nr.12), înființat de catolici în 1914 și reînființat de reformați în 1934; totul însă prea puțin pentru cei cca 300 de studenți. Are chiar ideea, nepusă în practică, să renunțe la școala confesională extrem de costisitoare pentru comunitate, păstrând doar școlile duminicale din București și din provincie. Toți banii ar putea fi reorientați astfel în folosul studenților, singurii care simt instinctiv noile posibilități de afirmare oferite de învățarea limbii române și cunoașterea adevăratei Românie; ei ar deveni reprezentanții viitoarei intelectualități maghiare.

Nagy ar dori să facă o politică deasupra intereselor materiale proprii și adevăratele resurse le vede în credință și în biserica reformată, singura păstrătoare a identității naționale. A început prin redeschiderea unei școli. Al doilea pas constă în înființarea comunităților reformate și a școlilor în cartierele bucureștene. Înființarea filialelor devine o urgență când, prin adresa Primăriei Capitalei din 8 oct. 1936, comunitatea este înștiințată că îi vor fi demolate cele două clădiri parohiale din str. Lutherană 10 și biserica din Știrbei Vodă 9, ca urmare a extinderii Palatului Regal.

În primăvara anului 1937 ia naștere comunitatea din cartierul de est al orașului, pe Șoseaua Pantelimon nr.167; în același timp, pe str. Vatra Luminoasă nr.173 sunt construite Casa de rugăciune și școala, sfințite pe 19 sept. 1937 în prezența episcopului reformat de Ardeal, Vásárhelyi János. Cam în aceeași perioadă, în partea sudică a orașului, se deschide o altă casa de rugăciune și o școală într-o clădire închiriată pe str.

C-tin Bonea nr.21. Se demarează însă construcția unei biserici-școală în apropiere, pe Șos. Viilor nr.115 (azi 97), după planurile arh. Katona József; în clădirea încă neterminată se sărbătorește Crăciunul anului 1939. În februarie 1940 se înființează și comunitatea din partea de nord a orașului într-o clădire închiriată pe Șoseaua Chitilei nr. 42. Datele statistice pe anul școlar 1939/40 menționează existența a trei școli (clasele I-VII) cu un total de 294 de elevi, la o populație de 36.036 de maghiari reformați bucureșteni, potrivit Calendarului reformat pe anul 1940. În restul spațiului studiat mai erau încă cca 21.500 de reformați maghiari, dar școlile se desființaseră (Pitești, Craiova, Buzău) sau erau în agonie (Brăila, Galați, Mănești, Ploiești). Numărul maghiarilor de alte religii nu este cunoscut.

Între timp, după un proces de trei ani, hotărârea de demolare rămâne definitivă în iulie 1939, deși demolarea unei biserici creștine era un fapt fără precedent în București. După primirea despăgubirilor, comunitatea cumpără în 1940 un teren tot pe str. Lutherană nr. 27-29 (azi, nr.11, sediul CINOR până în 2004) și tot după planurile arh. Katona, începe construirea unei clădiri de 6 etaje, ca sediu al Calvineum-ului. Construcția este aproape terminată, când două evenimente consecutive din 1940 (Tratatul de la Viena din 30 august și cutremurul din 10 noiembrie) frâng pentru totdeauna visurile lui Nagy Sándor legate de viitorul maghiarimii. Consecințele sunt catastrofale: cam 35 de mii de maghiari părăsesc România și toate clădirile lor devin inutilizabile, în afara sălii de sport din spatele Calvineum-ului. Deși în 1941 se revizuieste hotărârea de demolarea a bisericii³⁰, dar, din lipsă de elevi, preoți și învățători, școlile de la periferie se desființează. La școală din str. Sf. Voievozi, reparată între timp, mai rămân doar 65 de elevi în anul următor. Chiar Nagy Sándor, amenințat de legionari, părăsește România pentru totdeauna în 1941³¹.

Putem concluziona că Nagy a făcut mult mai puțin decât ar fi dorit, adică 5 școli la periferia Capitalei, un liceu, internate, un teatru, un ziar românească pro-maghiar, școli profesionale pentru ceangăii din Moldova, transformarea celor 14 foste consulate austro-ungare în *Collegium Hungaricum* etc. Era conștient că nici nu se pot face prea multe într-un mediu ostil, în care antimaghiarismul în sine constituie o trambulină de lansare a strălucite cariere politice, prin care se pot dobândi sinecure și averi demne de invidiat. Situația devine și mai complicată, deoarece nici românii de bună credință nu înțeleg conceptul de minoritate: cine nu e român e străin. Totodată, din necunoaștere, manifestă intoleranță față de alte religii, identificând creștinismul cu ortodoxia (e creștin doar cine e ortodox) și știu mai multe despre budism sau Islam decât despre reformați.

Presa maghiară bucureșteană din perioada 1860-1941 este marcată la începutul și sfârșitul ei de două personalități ieșite din comun: Koós Ferenc și Nagy Sándor. Întâmplător, amândoi sunt păstori de suflete, asumându-și datoria de a face tot ce e omenește posibil spre ajutorarea celor aflați la ananghie și pentru a înceti asimilarea semenilor lor care au ales să trăiască în diasporă. Dar acest proces de fapt, nu poate fi oprit: „mai devreme sau mai târziu neamul nostru va accepta acest târg” cu prețul

³⁰ Biserica va fi demolată în 1959.

³¹ După peregrinări prin Ungaria, Austria etc., moare în 1954 la Cleveland, S.U.A.; soția sa și unul dintre fii rămân în Ungaria comunistă.

renunțării la ființa sa națională, având „tovarăși de drum frica și oboseala” și „în acest timp, puterea noastră, munca noastră, sufletul și sângele nostru, copiii și viitorul nostru, totul-totul va fi al altora³².

Hungarian Press in Bucharest (1860-1941)

SUMMARY

The incomplete collections preserved in Bucharest, the lacks in parallel retrospective bibliographies, the difficulties in accessing and studying various documents outside Bucharest, in private collections, or belonging to the Church archives, renders difficult and estimative the view upon the almost one hundred titles of Hungarian periodical publications issued in Bucharest, such as newspapers, gazettes, magazines, calendars or yearbooks.

The studied press offers a general vision upon the history of the Hungarians in Bucharest, upon various interesting aspects of the relations between Romanians and Hungarians.

³² Nagy Sándor, *op. cit.*, p. 88, 227-228: „a mi népünk ebbe a vásárba előbb-utóbb mind belemegy”; „Félclem és fáradság az útitársunk”; „Közben pedig az erőnk, a munkánk, a lelkünk, a vérünk, a gyermekünk, a jövődönk, mind-mind a másé lésczen”.